

NASILJE NAD ŽENAMA

VIOLENCE AGAINST WOMEN

Jasminka Ikanović

SAŽETAK

Nasilje u porodici je kompleksan problem i česta pojava u našem društvu. Ispoljava se na razne načine: nanošenje fizičke, psihičke, seksualne i ekonomske patnje. Osnovno obilježje nasilja je da se odvija iza zatvorenih vrata i intervencije drugih. Dosadašnja istraživanja su pokazala da se najčešće vrši nasilje nad djecom, ženama, pa tek onda nad muškarcima.

Nasilnici su najčešće najbliži srodnici. Fizičko nasilje je najvidljiviji oblik nasilja, žrtva uobičajeno trpi psihičko zlostavljanje koje nije vidljivo za druge, ali ostavlja duboke tragove na žrtvi. Nasilnik ovim ponašanjem nastoji uništiti samopouzdanje žrtve, i održavati je u situaciji da slijepo slijedi njegova „pravila“.

Lokalna zajednica ima veliku ulogu u prevenciji i suzbijanju nasilja u porodici. Ona je značajan faktor u stvaranju boljeg i humanijeg društva u kome će muškarci i žene ravnopravno učestvovati, stvarati i dijeliti dobit, uz međusobnu toleranciju i puno uvažavanje svih ljudskih prava.

Ključne riječi: porodica, nasilje, lokalna zajednica

Key words: family, violence, community

ABSTRACT

Domestic violence is a complex problem and a common occurrence in our society. It manifests in various ways: causing physical, psychological, sexual and economic suffering. The main characteristic of the violence is that takes place behind closed doors, and without interventions of

others. Previous studies have shown that the most common occurrence of violence is against children, women, and against men at the end.

Violators are usually close relatives. Physical abuse is the most visible form of violence, but the victim usually suffers psychological abuse that is not visible to others and leaves deep marks on the victim. The behavior of a violator tries to destroy the victim's self-confidence and maintain it in a position to blindly follow his "rules."

The local community has an important role in preventing and fighting the violence in the family. Community is a significant factor in creating a better and more humane society in which the men and women participate equally, create and share gain with mutual tolerance and full respect for all human rights.

UVOD

Nasilje nad ženama je najizraženiji oblik nasilja unutar svih društvenih sistema. Osnovni razlog nasilja muškaraca nad ženama je u patrijarharnosti društva u kome vlada neravnopravnost među spolovima. Često se nasilje nad „svojom“ ženom smatra normalnim i prihvatljivim ponašanjem. Žene koje su kao djeca bile izložene nasilju u porodici ili su bile promatrači nasilja - imaju više izgleda da budu zlostavljane u braku. One čak vjeruju da je nasilno ponašanje svojstveno u bračnoj zajednici. Žene obično trpe nasilje, ne napuštaju bračnu zajednicu zbog različitih razloga kao što su sramota, strah od batina, strah da se nasilje ne proširi na

druge članove porodice, zbog ekonomske zavisnosti, zbog nedostatka sredstava za egzistenciju i sl. Premlaćivanju žena često prethodi konzumiranje alkohola od nasilnika. Veći broj nasilja nad ženama vrše njihovi partneri. Zbog predrasuda žene rijetko prijavljuju policiji seksualno zlostavljanje.

NASILJE NAD ŽENAMA

Žene su najviše izložene nasilju, kako u porodici tako i u drugim sferama društvenog života. Odluka žene o tome želi li govoriti o nasilju ili ne zavisi od mnogo faktora, njenih stavova ili od nepovjerenja u društvenu zaštitu. Razlozi su psihološke i socijalne naravi: nemogućnost zapošljavanja i izdržavanja sebe i djece, sigurnosni razlozi, zatim različita uvjerenja i pritisci kao: djeca trebaju oca, pritisak od rodbine i prijatelja da treba sačuvati brak po svaku cijenu, razmišljanja da je sama kriva za nasilje, važnost bračnog statusa, nepovjerenje u nadležne ustanove itd.

„Tamna brojka“ nasilja u porodici ostat će velika nepoznanica iz razloga što veliki broj žena nikada ne prijavi nasilje ne vjerujući u rješenje njihovog problema.

U prevenciji i pružanju pomoći ženama žrtvama nasilja ključnu ulogu imaju centri socijalne zaštite. Nepovoljna ekonomska i društvena situacija otežava adekvatno pružanje pomoći osobama u stanju socijalne zaštite. Praksa pokazuje da se žrtve nasilja najčešće vraćaju u obitelj. Veoma mali broj žena – žrtava nasilja uspije da se osamostali i nastavi život odvojeno od nasilnika.

Mogućnosti kojima žena raspolaže u slučaju nasilja su: smještaj u sigurnu kuću, jednokratna novčana pomoć, psihosocijalna pomoć, savjetovanje.

Radi sigurnosti i zaštite žena i djece, nakon smještaja u sigurnu kuću, čija je lokacija tajna, djeca su prinuđena mijenjati školu koju su ranije pohađala. To izaziva dodatnu traumu kod djece. Centar za socijalni rad će obezbjediti posredovanje pri susretu

bračnih drugova koji su suočeni sa problemom nasilja.

Novčana pomoć koju žene žrtve nasilja dobiju nije dovoljna ni za bilo kakvu sigurnost. Tim stručnjaka u Centru za socijalni rad (psiholog, pedagog, pravnik i socijalni radnik), ženi žrtvi nasilja pomažu savjetovanjem.

Nakon uspostave kontakta sa žrtvom nasilja, Centri za socijalni rad pokušavaju uspostaviti kontakt sa nasilnikom, te kroz individualni rad s njim, ali i zajedničkim tretmanom bračnih drugova pokušavaju iznaći mogućnosti rješavanja porodične situacije i eventualne mogućnosti nastavka zajedničkog života.

Pored rada sa žrtvom nasilja postoji potreba rada sa nasilnikom. Pored individualnog tretmana sa nasilnikom, neophodna je i porodična bračna terapija.

Ako žena žrtva nasilja odluči napustiti muža onda joj treba jaka podrška, razumijevanje i pomoć. Ako žena nema rodbine i prijatelja kod kojih bi se mogla smjestiti onda se mora smjestiti u sigurnu kuću. Na početku u kriznim trenucima žena treba da vidi da joj se želi pomoći. Dosta žena koje prijave nasilje, dugotrajno su trpile nasilje prije nego su se odlučile na prijavu istog, tako da je u radu s njima potrebno dosta više truda, potrebno je raditi na njihovom osnaživanju. Teži dio posla u radu sa ženom žrtvom nasilja je da postane svjesna da nije kriva za nasilje i da svojim ponašanjem nije izazvala nasilnika, već da je on sam kriv za svoje nasilničko ponašanje i da treba da snosi posljedice. Za žrtvu je potrebno da stekne osjećaj da ima kontrolu nad vlastitim životom.

Često se smatra da je silovana žena sama kriva za silovanje, da je to zaslužila zbog svog ponašanja, izgleda, načina oblačenja ili mjesta na kome se zatekla, da je izazvala nasilnika.

Žene prikrivaju nasilje iz više razloga: sram, strah, nerazumijevanje, strah da će naići na odbijanje, sumnjičavost i td. Nasilje u porodici je često posljedica alkoholizma ali nasilja ima i kod antialkoholičara. Muškarci nasilje najčešće

koriste da bi dobili ono što žele. Žene ga koriste najčešće u samoodbrani ili da bi zaustavile prisutno nasilje.

NASILJE U PARTNERSKIM ODNOSIMA

Nasilno ponašanje razara mnoge porodice, ostavljajući psihičke posljedice kako na žene, tako i na djecu, koja su prinuđena da žive u nenormalnim uslovima.

Sociolozi smatraju da je porodica, stvarna u uslovima urbanizacije i demokratizacije odnosa, sve više izložena socijalnoj utučenosti i društvenim nejednakostima. Upravo zato što je porodica danas mnogo otvorenija ona je znatno nestabilnija i ranjivija. Nerazumijevanje supružnika, sve lošija komunikacija, odaljavanje i niz drugih problema, koji prate bračni život, mnogi muževi nerijetko pokušavaju riješiti vrijeđanjem i zlostavljanjem žene.

Žene su skoro 10 puta češće zlostavljane u porodici od muškaraca. Nasilje se odvija u prebračnim, izvanbračnim vezama, kao i nakon rastave braka. Muškarcima je cilj ženu što jače poniziti, podrediti i dokazati svoju moć. Nasilje nad ženama obično započinje u doba njene prve trudnoće.

Nasilje nad ženama u partnerskim odnosima se dešava kroz ekonomsko nasilje, upotreba muških privilegija, preko zloupotrebe djece, kroz izolaciju, emocionalno zlostavljanje, zastrašivanje, nadziranje i prijetnje, omalovažavanje i izlaganje stalnom osjećaju krivnje.

VRSTE NASILJA

Tjelesno, fizičko nasilje

Tjelesno ili fizičko nasilje uključuje različite oblike tjelesnog zlostavljanja. Ti oblici su: guranje, šamaranje, čupanje kose, udarci rukama i nogama, odnosno nekim predmetima, udaranje pesnicom, šutanje nogama o zid, vezivanje, udaranje drvenim i metalnim predmetima, nanošenje povreda

različitim vrstama oružja, opekotine, zatvaranje u zaključane prostorije, izbacivanje iz kuće. Može ići i do pokušaja ubistva.

Psihičko nasilje

Psihičkim nasiljem zlostavljač nastoji zadobiti moć i kontrolu nad žrtvom: prijetnjama uvredama, ismijavanjem u javnosti i pred drugim osobama, potcjenjivanjem, ponižavanjem, obezvredjivanjem, raznim ljubomornim ispadima, prijetnjama članovima porodice, stalnoj kontroli kretanja, zabrani korištenja novca, čini sve da žena ima loše mišljenje o sebi zajedničke, da se žena stalno osjeća neuspješnom i krivom i sl. Nasilnik zastrašivanjem dovodi ženu u situacije da se plaši svojih postupaka i gesta, izgleda, uređivanja, razbija stvari, uništava ženinu imovinu, stalno joj prijeti i pokazuje oružje. Dovodi ženu u situacije da se plaši upućenih prijetnji, ili da sama učini nešto što će je povrijediti, prijeti da će je napustiti, da će počinuti samoubistvo, ili da će je prijaviti službi za socijalnu zaštitu i policiji, prisiljava ženu da obustavi pokrenute tužbe za zlostavljanje i nasilje u porodici, prisiljava ženu da čini ilegalne radnje itd.

Seksualno nasilje

Pod seksualnim nasiljem podrazumijeva se ostvarivanje seksualnog odnosa ili seksualna aktivnost protiv volje partnera. Žrtve prisiljavaju na učešće u seksualnim aktivnostima, na bludne radnje koje im ne prijaju i koje su ponižavajuće. Seksualno zlostavljanje u odnosima među partnerima koje karakteriše nasilje, često stavlja žene-žrtve zlostavljanja u poziciju rizika seksualno-prenosivih bolesti i neželjene trudnoće. Seksualno zlostavljanje žene takođe se može izražavati kroz hronične bolove u maloj karlici, česte vaginalne i urinarne infekcije, kao i probleme u toku trudnoće. Važno je istaknuti da seksualno zlostavljanje u partnerskim odnosima

predstavlja izrazito intenzivno traumatsko iskustvo, a nerijetko se može razviti i „sindrom traume silovanja“, koji se ispoljava kao akutni, a u pojedinim slučajevima kao hronični, odnosno odloženi PTSP.

Ekonomsko nasilje

Nasilnik koji vrši kontrolu svih novčanih sredstava, zarade, primanja, polaže pravo na donošenje odluka o svakoj kupovini u porodici, vođenju zajedničke pokretne i nepokretne imovine na njegovo ime, neplaćanje alimentacije čini ekonomsko nasilje nad žrtvom. Da bi preživjela žena je prinuđena da postane ovisna o nasilniku koji ima kontrolu nad njenim životom i životom porodice. Nasilnik sprečava žrtvu da nađe posao i da radi, održava situaciju u kojoj je žena prisiljena da traži novac od partnera i nemogućnost pristupa porodičnim prihodima.

ZAŠTO ŽENE OSTAJU U NASILNIM ODNOSIMA?

Brojni su razlozi zbog kojih žene ostaju da žive s nasilnikom: ekonomska ovisnost o partneru, zbog djece (žena smatra da djeca trebaju oca), zbog rodbine (roditelji, braća, sestre i ostala rodbina koji ženi savjetuju da sačuva brak), strah za fizičku sigurnost za sebe i djecu ako ode iz porodice, ljubav (koju osjeća prema mužu), dužnost (obećanje prilikom vjenčanja da će ostati s njim do kraja života), krivnja (osjeća se krivom zbog svega što se dešava, krivi sebe za stanje u porodici), poniženje i sram (ne želi da se sazna za nasilje koje ona proživljava), nedostatak samopoštovanja (kad žena vjeruje da je sve njena greška), nerazumijevanje nadležnih ustanova (kad žena ne vjeruje da će socijalne i zdravstvene ustanove, policija i pravosuđe razumjeti njene probleme).

U našem društvu brojne su predrasude koje kreiraju odnos zlostavljanih žena prema nasilju: žena se mora udati, vezu u kojoj se

nalazi izabrala je sama, sama je kriva za nasilje jer „dobre supruge i majke niko ne tuče, sama izaziva nasilnika i uživa u nasilju, nasilnik se o svemu brine i ljubomoran je znači da je voli, za sve je kriv alkohol, nasilje je njena sramota.

ZAKLJUČAK

Nasilje u porodici je složena društvena pojava koju je potrebno suzbijati ne samo represivnim mjerama, već i nizom preventivnih mjera. Za suzbijanje nasilja je značajna edukacija, podizanje svijesti i stepena informisanja o ovom problemu. Uključivanje i saradnja medija, obrazovnih institucija, centara za socijalni rad, stručnih službi, nevladinih organizacija i državnih organa - neophodni su da bi se postigli trajniji rezultati u sprečavanju i suzbijanju nasilja u porodici.

Za ublažavanje posljedica nasilja od izuzetnog značaja je kreiranje, donošenje i implementacija adekvatnih socijalnih programa usmjerenih prema žrtvama nasilja u cilju saniranja posljedica preživjelih nasilnih situacija, kao i psiho-socijalnih programa za počiniocima nasilja, u cilju prevencije i da bi se spriječilo ponavljanje slučajeva nasilja.

LITERATURA

1. A. Adžajlić-Dedović, H. Sofradžija, I. Deljković, S. Šadić, A. Trbonja, Nasilje u porodici: Razvojna studija u Bosni i Hercegovini, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2005.
2. Lj. Stojković, T. Sedmak, Alkoholizam: Terapijski koncepti i praksa, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.
3. Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine, Strateški plan za prevenciju nasilja u porodici za Federaciju BiH 2009-2010, Populacijski Fond Ujedinjenih Nacija, Ured u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2008.

IMPLIKACIJE LISABONSKOG UGOVORA

IMPLICATIONS LISBON TREATY

Kristina Knežević

SAŽETAK

Konstituiranju Europske zajednice prethodili su osnivački ugovori koji su dali osnovne temelje za današnju Europsku uniju, na što su se nadovezali reformski ugovori koji predstavljaju nadogradnju tih prvobitnih osnivačkih ugovora. Jedan od tih reformskih ugovora je i Lisabonski ugovor ili novi Ustav Europske unije koji je završen 19. listopada 2007. godine, potpisan je 13. prosinca 2007. godine, a stupio je na snagu 01. prosinca 2009. godine nakon ponovljenog referenduma u Irskoj. Reformski ili Lisabonski ugovor je donio mnoge promjene kako u samoj strukturi Europske unije, funkcioniranju, primanju novih članica, ali najznačajnija novost je mogućnost istupanja zemlje članice iz Europske unije, o čemu će biti govora u nastavku samoga rada.

Ključne riječi: Lisabonski ugovor, Europska unija, građanin, demokracija, politike Europske unije.

Key words: Lisbon Treaty, the European Union, the citizen, democracy, politics of the European Union.

ABSTRACT

Constitution of the European Union prior to the treaties that gave basic foundations of today's European Union, to which in many ways represents the reform contracts that upgrade these initial founding treaties. One of these is the reform of the contract with the Lisbon Treaty and the new Constitution of the European Union which was finished in 19th October 2007. , signed on 13 December 2007. year, and entered into force on 01 December 2009., repeated year

after the referendum in Ireland. Reform or Lisbon Treaty has brought many changes to the structure of the European Union, the functioning, the new members, but the most significant feature is the possibility of withdrawal from the member countries of the European Union, which will be discussed below in the article.

UVOD

Zbog krize koja je nastala zbog neusvajanja Ustava Europske unije od strane dviju država članica, Francuske (54, 8 % građana izjasnilo se protiv usvajanja na nacionalnom referendumu) i Njemačke (63 % građana izjasnilo se protiv usvajanja Ustava),¹²⁴ Europsko vijeće je 21. i 22. lipnja 2007. godine donijelo odluku o stvaranju reformskog ugovora koji bi trebao dijelove ustava prenijeti u već formirane osnivačke ugovore. „ *Mandat predviđa da izmjene Osnivačkih ugovora budu ostvarene posredstvom ugovora država članica koji bi se zvao reformski ugovor (Reform Treaty). U skladu s tim, budući da postojeći Osnivački ugovori, iako primijenjeni i dopunjeni, ostaju na snazi, planirani Reformski ugovor se predstavlja kao revizorni.* „ (Misita, 2007 : 104) U pravom smislu Reformski ugovor je završen 19. listopada 2007. godine, potpisan je 13. prosinca 2007. godine, a stupio je na snagu 01. prosinca 2009. godine nakon ponovno

¹²⁴Europski statistički ured, www.eurostat.ec, 22. 05. 2010.

održanog referenduma u Irskoj.¹²⁵ Za stupanje na snagu reformskog odnosno Lisabonskog ugovora nije bila potrebna ratifikacija na nacionalnom nivou (izuzev za Irsku) već samo ratifikacija u Parlamentima država članica. Lisabonskim ugovorom, Ugovor o Europskoj uniji zadržao je svoj naziv, dok je Ugovor o Europskoj zajednici preimenovan u Ugovor o funkcioniranju Europske unije. Za razliku od Ugovora iz Nice, Lisabonski ugovor ukida razlike između pojma Europska unija i Europska zajednica te poznaje samo pojam Europska unija. Europska unija od stupanja na snagu ovoga Ugovora dobiva i mogućnost zaključivanja međunarodnih ugovora. Reformski ili Lisabonski ugovor sastoji se od šest dijelova:

- I naslov – Zajedničke odredbe
- II naslov – Odluke o principima demokracije
- III naslov – Odredbe o institucijama
- IV naslov – odredbe o pojačanoj suradnji
- V naslov – Opće odredbe o vanjskom djelovanju Unije i posebne odredbe o zajedničkoj vanjskoj i sigurnosnoj politici
- VI naslov – Završne odredbe

Od čega su naslovi I i II novi aspekti Ugovora, dok su ostalo dijelovi bili sastavni dio i prethodnih Ugovora, ali sada sa određenim izmjenama.

STRUKTURA EUROPSKE UNIJE

Kada je riječ o trostupnoj strukturi Unije, ovim Ugovorom ne postoje tolike razlike između samih stupova Europske unije, pri čemu se princip suodlučivanja primjenjuje na prvi i treći stup, dok drugi ostaje izdvojen, iz razloga što realizacija vanjske i sigurnosne politike ni u kom slučaju ne smije utjecati na funkcioniranje institucija Europske unije. „Kao prvo, dolazi do

---

¹²⁵ Referendum u Irskoj je održan 12. lipnja 2008. godine, kada je za glasalo 46, 6 %, a protiv 53, 4 % glasača.

širenja nadnacionalnih metoda odlučivanja na suradnju u kaznenim stvarima gdje Europski parlament dobiva zakonodavnu ulogu, dok će se odluke u Vijeću ministara moći donositi kvalificiranom većinom. Kao drugo, akti koji su se odnosili u okviru trećeg stupa – okvirne odluke i drugi akti – prestaju postojati. U tom kontekstu je vjerojatno najvažnija promjena da ulogu okvirnih odluka preuzimaju direktive, za svim interpretativnim posljedicama koje iz toga proizlaze. Potom nestaje odredba čl. 34 (2) (b) UEU (Nica), prema kojoj okvirne odluke i odluke ne mogu imati izravan učinak , te će izravni učinak prava EU biti nesporan i u okviru dosadašnjeg trećeg stupa. Treće, nadležnost Europskog suda, uz jednu iznimku, širi se na sve predmete iz područja suradnje u pravosuđu i unutarnjim poslovima. Ovim izmjenama dolazi do znatnog približavanja prvog i trećeg stupa, dok drugi stup, zajednička vanjska i sigurnosna politika ostaje izdvojen.,,

Lisabonski ugovor, također navodi i razgraničavanje ovlasti između Unije i država članica, koje mogu biti isključive i podijeljene ili komplementarne ovlasti. Tako da su isključive ovlasti Europske unije, carinska unija, određivanje pravila za tržišnu utakmicu, monetarna politika u zemljama koje imaju euro kao službenu valutu, trgovinska politika te očuvanje morskih bioloških resursa (ribarska politika). Pored isključivih ovlasti Europska unija ima i politike odnosno ovlasti koje dijeli sa zemljama članicama Unije, a to su unutarnje tržište, socijalna politika, ekonomska, socijalna i teritorijalna povezanost, politika poljoprivrede i ribarstva, okoliš, zaštita potrošača, transport, energija, politika slobode, sigurnost i pravda, te zaštita u aspektu javnog zdravlja. No bez obzira na ove podijeljene nadležnosti, Europski sud je donio odluku da unija po potrebi ima i isključive nadležnosti i u drugim politikama. Tako član 6 Lisabonskog ugovora „ navodi komplementarne ovlasti

odnosno ovlasti u kojima Unija može poduprijeti i dopunjavati ili koordinirati država članica. To su zaštita i unapređivanje ljudskog zdravlja, industrija, kultura, turizam, obrazovanje, profesionalna praksa, mladež i sport, civilna zaštita i suradnja u upravnim stvarima. „ (Lisabonski ugovor, član 6) U oblastima u kojima Europska unija nema isključive ovlasti primjenjuje se načelo proporcionalnosti i supsidijarnosti, tako da se princip supsidijarnosti primjenjuje onda ako određeni rezultati ne mogu biti adekvatno zadovoljeni od strane država članica, a postoji mogućnost da će ih bolje obaviti sama Unija, dok p princip proporcionalnosti ističe da Unija ne smije poduzimati one aktivnosti koje odstupaju od osnova danih Ugovorom. Isto tako, treba istaknuti da kada je riječ o pojačanoj suradnji među državama članicama, sada je potrebno samo devet država članica da bi se ovaj vid suradnje u određenim oblastima ostvario. Novina koja je dana Lisabonskim ugovorom jest mogućnost istupanja država članica iz Europske unije. Ovo je moguće ostvariti na taj način što država članica da obavijest o istupanju iz Unije dvije godine prije samog istupanja, ukoliko prethodno nije potpisan ugovor i istupanju. Daljnje izmjene obuhvaćene Lisabonskim ugovorom odnose se na izostavljanje europske zastave, himne, nazivlja propisa, II glave Ustavnog ugovora te odluka o nadređenosti prava Unije nad nacionalnim pravom. Ovim izmjenama nastojalo se pokazati da Europska unija nema državotvorne težnje, dok je izostavljeni tekst Povelje temeljnih prava Europske unije objavljen kao poseban dokument koji je 12. prosinca 2007. godine potpisan od strane institucija Europske unije.

POLITIKE EUROPSKE UNIJE

Lisabonski ugovor unosi neznatne promjene u politike Europske unije koje se uglavnom odnose na pravnu osnovu europskih politika, što se prvenstveno

odnosi na politiku klimatskih promjena i energetske politiku.

Energija – Lisabonskim ugovorom po prvi put dolazi do značajnijih promjena u pogledu energetske politike tako što se ovaj aspekt stavlja u posebnu glavu 21. Lisabonskog ugovora. „ Lisabonskim ugovorom tekst navedene odredbe bit će sadržan u članu 352 UFEU i glasit će: *Ako se djelovanje Unije pokaže potrebnim, u okviru politika definiranih ovim Ugovorom, radi postizanja jednog od ciljeva navedenim u Ugovorima, a da za to ovim Ugovorom nisu utvrđene potrebne ovlasti, Vijeće poduzima odgovarajuće mjere jednoglasnom odlukom na prijedlog komisije i nakon dobivanja suglasnosti Europskog parlamenta. Kada Vijeće navedene mjere usvaja posebnim zakonodavnim postupkom, ono će također odlučivati jednoglasno na prijedlog Komisije i nakon dobivanja suglasnosti Europskog parlamenta.* „¹²⁶ Energetska politika pored Lisabonskog ugovora jedino se još spominjala u Ugovoru o Europskoj uniji, to je oblast koja je zajednička državama članicama Europske unije, smještena u domen unutarnjeg tržišta i zaštite okoliša, a za cilj ima stvaranje funkcionalnog energetskeg tržišta, stvaranje energetskeg zaliha, štednju energije te suradnju među državama članicama u pogledu stvaranja energetskeg mreža. Odluke vezane za ovu politiku donosi Vijeće i Europski parlament jednoglasnom odlukom. Zbog mogućih problema koji se mog javiti zbog nedostatka plina i nafte, Lisabonski ugovor precizira i načelo solidarnosti među državama članicama Europske unije u pogledu energetske solidarnosti.

Okoliš – ova politika također spada u domen zajedničkih politika između država članica i Europske unije s tim da se ovdje dodaje i aspekt borbe protiv klimatskih

¹²⁶Consolidatet version of the Treaty on European union, OJ 2008 / C, 115 / 01, www.europa.eu.int, 20. O6. 2010.

promjena. Aspekt borbe protiv klimatskih promjena vezan je za energetska politiku i zaštitu čovjekove životne sredine, tako da ima više političku konotaciju. Okolišna politika obuhvaća slijedeće elemente: očuvanje i zaštita životne sredine, očuvanje ljudskog zdravlja, korištenje prirodnih resursa u ograničenim količinama, te ono što je aktualno o posljednje vrijeme je svakako borba protiv klimatskih promjena. Ovom politikom bavi se Vijeće i Europski parlament u suradnji sa Gospodarskim i socijalnim odborom i Odborom regija.

Svemirska politika – se prvi put spominje u Lisabonskim ugovoru s tim da je Europska komisija i Europska svemirska agencija utvrdile Europsku svemirsku politiku. Države članice i Europska unija imaju podijeljene ovlasti +u oblasti ove politike tako da ona postaje dio Ugovora o funkcioniranju Europske unije pod nazivom „ Istraživanje, tehnološki razvoj i svemir „. Ovdje također odluke donosi Vijeće i Europski parlament.

Sport – politika sporta je isključiva ovlast Europske unije što znači da je u isključivoj nadležnosti Unije, koja donosi sve zakonodavne propisi vezane za sport, iako treba istaknuti da je ugovor o Europskoj zajednici ovu politiku shvaćao jedino kao ekonomsku aktivnost. U ovom slučaju Vijeće može na osnovu odredbi koje donosi Europska komisija dopustiti preuzimanje europskog sporta. Vezano za promociju europskog sporta Europska komisija je 2007. Godine donijela Bijelu knjigu o sportu.

Poljoprivreda – Lisabonskim ugovorom poljoprivredna politika i politika ribarstva i dalje se donose u okviru redovnog zakonodavnog postupka, gdje Europski parlament i Vijeće imaju savjetodavnu ulogu. „ *Ova će se promjena pozitivno odraziti na povećanje vjerodostojnosti i transparentnosti pri donošenju odluka u području poljoprivrede i ribarstva uz uvjet da uvođenje Europskog parlamenta kao*

ravnopravnog suradnika u postupku odlučivanja ne uzrokuje nepotrebno produženje tog postupka. „Europski parlament time dobiva proširen sustav odlučivanja, što je imalo utjecanja i na financiranje poljoprivredne i ribarske politike. Ove politike spadaju u domen podijeljenih ovlasti Europske unije i država članica. Lisabonski ugovor uvodi i jednu novinu kada je riječ ovim politikama, a to je zaštita dobrobiti životinja.

Civilna zaštita – je politika koja je bila zastupljena u Ugovoru o Europskoj zajednici u članu 308, da bi joj Lisabonski ugovor dao posebno mjesto i to je komplementarna politika Europske unije. Članom 196 ugovora o funkcioniranju Europske unije civilna zaštita se vezuje za štete nastale vremenskim nepogodama ili prirodnim katastrofama. Uz ovu politiku vezan je i princip solidarnosti koji propisuje da će države članice surađivati ukoliko neka od njih bude pogođena vremenskom nepogodom ili prirodnim katastrofama ili bude žrtva terorističkog napada.

Kohezijska politika – se javlja u članu 3 Lisabonskog ugovora i umjesto dosadašnjeg naziva „ Gospodarska i društvena povezanost „ dobiva naziv „ Gospodarska, društvena i teritorijalna povezanost „. Politika kohezije ima za cilj smanjenje razlika između razvijenih i nerazvijenih zemalja, o čemu odlučuje Vijeće i Europska komisija uz suradnju sa Gospodarskim i socijalnim odborom i Odborom regija.

INSTITUCIJE EUROPSKE UNIJE (KARAKTERISTIKE PREMA LISABONSKOM UGOVORU)

Institucionalno funkcioniranje Europske unije također je izmijenjeno novim reformskim Ugovorom koji je jednako kao i Ugovor iz Nice nastavio reforme u ovoj oblasti s ciljem daljnjeg širenja prema zemljama jugoistočne Europe. Lisabonski

ugovor pod institucijama smatra Europski parlament, Europsko vijeće, Europsku komisiju, Sud Europske unije, Europsku središnju banku i Revizorski sud, što je promjena u odnosu na druge reformske ugovore koji Europsku središnju banku i Europsko vijeće nisu smatrali institucijama.

Europski parlament – Lisabonski ugovor je doveo do povećanja ovlaštenja Europskog parlamenta i to u zakonodavnom postupku, postupku usvajanja proračuna i izbora predsjednika Europske komisije. Tako u zakonodavnom postupku i dalje o onim stvarima u kojima vrijedi princip suodlučivanja odnosno redovni zakonodavni postupak, a ukoliko se Europska komisija ili Vijeće ministara ne slaže s odlukom formira se Odbor za mirenje kako bi se postigao dogovor, a odluku potpisuje predsjednik Europskog parlamenta i predsjednik Vijeća. Međunarodni ugovori sada se sklapaju na temelju prethodne suglasnosti Europskog parlamenta što do sada nije bio slučaj. Ovlasti Parlamenta ojačane su i u oblasti usvajanja proračuna, gdje ima ravnopravnu ulogu sa Vijećem, a princip suodlučivanja primjenjuje se na cijeli proračun. Lisabonskim ugovorom stvoren je tzv. višegodišnji financijski okvir kojim bi se u periodu od pet godina ravnomjerno rasporedila sredstva Europske unije. Pri usvajanju proračuna Europski parlament i Vijeće moraju poštivati višegodišnji financijski okvir. Za razliku od prijašnjih ugovora kada je predsjednik Komisije imenovalo Vijeće, sada to radi Europski parlament na prijedlog Europskog vijeća. Komisija je u potpunosti odgovorna Parlamentu, a ukoliko joj on izglasa nepovjerenje onda Komisija u cijelosti daje ostavku. Lisabonskim ugovorom povećan je broj poslanika u Europskom parlamentu sa 736 na 750 i predsjednik parlamenta, dakle 751. Broj zastupnika u parlamentu određen je na osnovu proporcionalnosti, tako da je minimalno 6 i maksimalno 96 zastupnika iz svih država članica. Načelo proporcionalnosti formirano je na temelju

Rezolucije koja je usvojena 11. listopada 2007. godine od strane Europskog parlamenta i navodi sedam vrsta načela proporcionalnosti: načelo nacionalne zastupljenosti, načelo solidarnosti, načelo učinkovitosti, načelo relativne proporcionalnosti i funkcionalne proporcionalnosti, načelo poštene raspodjele i načelo poštivanja većine. Isto tako, bitna izmjena obuhvaćena Lisabonskim ugovorom odnosi se na konstataciju da se Europski parlament ne sastoji više od predstavnika naroda iz država okupljenih u Zajednici – član 189, nego od predstavnika Unijskih građana.

Europska komisija – Europska komisija i prema Lisabonskom ugovoru jednako kao i prema drugima treba raditi za dobrobit cjelokupne Europske unije. Europska komisija i dalje zadržava zakonodavnu funkciju što se proširuje i na kaznenu i policijsku suradnju. U aspektu vanjske i sigurnosne politike ima pravo podržati svaki prijedlog koji Vijeće pošalje Visokom predstavniku za vanjsku i sigurnosnu politiku, što je prethodno bilo u isključivoj nadležnosti Europske komisije. Novina koju je donijelo Lisabonski ugovor jest davanje inicijative od strane građana europskoj komisiji za stvaranje pravnih akata koji e biti od koristi građanima unije, što je pak na određeni način omogućilo povezivanje Europske komisije i građana. Predsjednik Europske komisije imenuje Europski parlament na temelju prijedloga Vijeća. Lisabonski ugovor je uveo tri funkcije koje bi trebao ispunjavati predsjednik Europske komisije: „ *On / ona bi trebao / la davati smjernice u okviru kojih bi Komisija trebala raditi, odlučivati o internoj organizaciji komisije, osiguravajući da djeluje dosljedno, učinkovito i kao kolegij; imenovati potpredsjednika, osim Visokog predstavnika Unije za vanjsku i sigurnosnu politiku iz redova Povjerenika u Komisiji.* „ (Čapeta i dr., 2007 : 76) Lisabonskim ugovorom je određeno da do 2014. godine broj povjerenika u Komisiji odgovara broju

od 2 / 3 država članica, za razliku od sada kada svaka država članica ima svoga Povjerenika u komisiji, što prema nekima ometa rad Europske komisije.

Europsko vijeće – Lisabonskim ugovorom odnosno njegovim stupanjem na snagu, Europsko vijeće postaje institucija Europske unije odgovorna Europskom sudu. Europsko vijeće je sastavljeno od šefova vlada odnosno država članica Unije, predsjednika Europskog vijeća, predsjednika Komisije i Visokog predstavnika za vanjsku i sigurnosno politiku. Europsko vijeće bi trebalo raditi na općem prosperitetu Europske unije, njenih politika, institucija i građana unije. Vijećem ministara predsjedavaju države članice, za razliku od prethodnih ugovora koji su propisivali šestomjesečno predsjedavanje Unijom koje se vršilo rotacijom, Lisabonski ugovor uvodu predsjedavanje Europskom unijom u trajanju od 2, 5 godina, jer rotirajuće predsjedništvo nije dalo efikasne rezultate svojim kratkotrajnim radom. Zadatak predsjednika Europskog vijeća bi bilo predsjedavanje Europskim vijećem, osiguranje sigurnosti, mira i povezanost među državama članicama te davanje izvještaja Europskom parlamentu o funkcioniranju komunitarne vanjske i sigurnosne politike.

Sud Europske unije – sastavljen je od Europskog suda, Općeg suda i specijaliziranih sudova što je uvedeno Lisabonski ugovorom iako postoje jezične razlike u nazivima. „ *Francuska verzija Ugovora koristi izraz Tribunal, njemačka izraz Gericht, dok engleska verzija koristi izraz General Court.* „ (*Ćapeta i dr., 2009 : 91*) Sud europske unije sastoji se od po jednog sudca iz svake države članice dakle, 27 i osam neovisnih odvjetnika. Kada je riječ o Općem sudu zadržano je pravo da ga čini po jedan sudac iz svake države članice, dok kod specijaliziranih sudova Ugovorom to još nije određeno, već će to biti određeno posebnim aktom. Deklaracija broj 38 lisabonskog ugovora čiji je glavni inicijator

bila Poljska stavljena je mogućnost povećanja neovisnih odvjetnika sa osam na jedanaest. Ovo se dogodilo iz razloga što velike države članice poput njemačke, Italije, Španjolske ili velike britanije imaju svoje stalne predstavnike, dok se male države članice moraju dogovarati između sebe. Sudce biraju države članice, no novost jest da se formira Odbor sastavljen od sedam bivših sudaca ili neovisnih odvjetnika Europskog suda pravde koji biraju najboljeg sudca koji će ih predstavljati. Mandat sudaca je šest godina uz mogućnost reizbora Lisabonski ugovor III stup europske unije, dakle sudsku i policijsku suradnju podveo je pod I stup. Sud Europske unije odnosno Europski sud pravde ima nadležnost nad primjenom Povelje temeljnih prava Europske unije.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U LISABONSKOM UGOVORU

Fenomen socijalne isključenosti predstavlja dominantan aspekt većine europskih dokumenata od sredine 80 – ih godina 20. stoljeća. Pojam socijalne isključenosti je veoma složen pa ga je stoga i veoma teško definirati, tako da pored marginalizacije i siromaštva podrazumijeva i sve oblike diskriminacije. Treba istaknuti kako se ovaj pojam promatra uglavnom sa ekonomskog aspekta, jer ga se vezuje za pojam siromaštva (nemogućnost zadovoljenja osnovnih ljudskih potreba). Zemlje poput Grčke ili velike Britanije često fenomen socijalne isključenosti vezuju za nemogućnost zaposlenja ili kroničnog siromaštva, stoga rade projekte u svrhu ostvarenja zaposlenja. U svrhu izrade navedenih projekata zemlje Europske unije koriste tri uvjerljiva modela:

1. „Južnoeuropski model (koji naglasak stavlja na pasivnu politiku zapošljavanja)
2. Anglo – francuski model (koji je usmjeren na poticanje zapošljavanja)
3. Korporativistički model (koji nastoji osigurati veći broj ciljeva na

uravnoteženiji način),, (Šučler, 2004:174)

Tako, lisabonski ugovor ima socijalnu klauzulu pri kojoj se pojam socijalne isključenosti kao i sva pitanja socijalnog tipa moraju biti jednaka svim ostalim politikama. Lisabonskim ugovorom Povelja temeljnih prava Europske unije dobiva obvezujući karakter za sve države članice, princip solidarnosti također dobiva na značenju u području socijalne politike. Iz razloga što se socijalna isključenost definira kao isključenost sa tržišta rada, logično je što se obrazovanje smatra kao glavnim metodom ponovnog uključivanja pojedinca u društvo i sve njegove aspekte. „*Lisabonski ugovor će očuvati socijalne vrijednosti, U ciljeve Unije uključene su visoko konkurentna socijalno orijentirana tržišna ekonomija, zapošljavanje i socijalni napredak. Koordinacija ekonomske politike i politike zapošljavanja između država članica ulazi unutar područja nadležnosti Unije, što omogućava usklađivanje socijalnih politika država članica.* „ (Čapeta idr., 2009 : 356)

Dakle, Lisabonskim je ugovorom određena međugeneracijska solidarnost, zabrana diskriminacije, ravnopravnost među spolovima, zabrana rada djece i dr.. Ono što je potrebno istaknuti jest da Povelja temeljnih prava Europske unije postaje obvezujuća za sve države članice Europske unije, no ona ipak nije u potpunosti inkorporirana u tekst Lisabonskog ugovora. Za provođenje povelje nadležan je europski sud pravde (Poljska i velika Britanija su izuzete od poštivanje načela Povelje).

VANJSKA I SIGURNOSNA POLITIKA PREMA LISABONSKOM UGOVORU

Zbog odbijanja ratifikacije Lisabonskog ugovora 2007. godine, promjene u aspektu vanjske i sigurnosne politike postale su upitne, no zahvaljujući ponovljenoj ratifikaciji u Irskoj i usvajanju ugovora 2009. godine, promjene u navedenoj oblasti

bile su neminovne. Lisabonskim ugovorom aspekt vanjske i sigurnosne politike podijeljen je na da dijela:

1. Opće odredbe o vanjskom djelovanju
2. Posebne odredbe o vanjskoj i sigurnosnoj politici.

U institucionalnom pogledu formirana je funkcija Visokog predstavnika za vanjske poslove na čijem je čelu Visoki predstavnik. Kao pomoć Vijeću za vanjsku politiku formirana je još jedna institucija, Europska služba za vanjsko djelovanje, koja za cilj ima suradnju sa diplomatskim službama država članica Europske unije. U pogledu ciljeva vanjske i sigurnosne politike ugovor definira slijedeće odredbe: „*...osiguranje zajedničkih vrijednosti, temeljnih interesa, sigurnosti, nezavisnosti i integriteta; učvršćivanje i podrški demokracije, vladavine prava, zaštite ljudskih prava i načela međunarodnog prava; očuvanje mira, sprečavanje sukoba i jačanje međunarodne sigurnosti u skladu s ciljevima i načelima Povelje ujedinjenih naroda, Završnog helsinškog akta, te u skladu s ciljevima Pariške povelje; podupiranje održivog gospodarskog i društvenog razvoja, kao i zaštitu i očuvanje okoliša, posebice u zemljama u razvoju s prvenstvenim ciljem iskorjenjivanja siromaštva; poticanje ekonomske integracije svih zemalja svijeta prvenstveno kroz liberalizaciju međunarodne trgovine; zaštitu i očuvanje prirodnog okoliša, kao i prirodnih izvora u skladu sa načelima održivog razvoja; pomoć stanovništvu, zemljama i regijama izloženim prirodnim ili drugim katastrofama; kao i promicanje općenito međunarodnog sustava zasnovanog na snažnijoj međunarodnoj suradnji u cilju postizanja općeg dobra.* „ (Čapeta i dr., 2009 : 282)

Lisabonski ugovor propisuje da su tijela Unije, dakle, institucije te koje su zadužene za donošenje smjernica, odluka, akcija, stajališta i provedbe istih u domenu vanjske i sigurnosne politike. Institucije Europske unije i vijeće Unije određuju istovjetan

pristup uniji kada je riječ o pitanjima vanjske i sigurnosne politike, dok Visoki predstavnik za vanjsku i sigurnosnu politiku kao i nacionalni ministri vanjskih poslova određuju svoje aktivnosti u skladu s tim odlukama. Jedna od značajnih novina koje Ugovor donosi svakako je mogućnost sklapanja međunarodnih ugovora iz oblasti vanjske i sigurnosne politike, koja je dana Europskoj uniji, što je prije bilo u nadležnosti Vijeća i Europskog predsjedništva. Kada je riječ o financijama, Lisabonski ugovor formirao je izvanredni fond koji podrazumijeva brzi pristup unijskim sredstvima koja se ne mogu koristiti za poduzimanje akcija u domenu vanjske i sigurnosne politike. Navedene politike podrazumijevaju i vojne intervencije u državama nečlanicama Unije u svrhu održavanja mira i sigurnosti. Lisabonski ugovor u nadležnost vanjske i sigurnosne politike stavlja operacije razoružanja, humanitarnu i vojnu pomoć, održavanje mira i stabilnosti i borbu protiv terorizma. Svakako najvažnije dostignuće u vanjskoj i sigurnosnoj politici određeno Lisabonskim ugovorom je formiranje triju institucija od velike važnosti za vanjsku i sigurnosnu politiku, Europska obrambena zajednica – EDA, Institut za sigurnosne studije – EUPSS, Satelitskog centra Europske unije – EUSC.

Europska obrambena agencija (EDA) – osnovana je 2004. godine kako bi potpisivanjem Lisabonskog ugovora dobila status konstitutivnog akta Europske unije. Osnovna zadaća Europske obrambene agencije su: očuvanje vojne sposobnosti država članica Europske unije, ujednačavanje operativnih elemenata i metoda u provođenju vanjske i sigurnosne politike, uređivanje projekata u cilju unapređivanja vojne sposobnosti država članica, jačanje istraživačkih procesa u polju obrambene tehnologije, kao i jačanje industrije i tehnologije u domenu odbrane. Agencija je otvorena za sve države članice.

Institut za sigurnosne studije Europske unije (EUPSS) – osnovan je 2001. godine sa ciljem unapređivanja vanjske i sigurnosne politike i zadatkom stvaranja zajedničkog europskog sigurnosnog okruženja, sigurnosnih interesa Europske unije ali i razvoj sigurnosne strategije. Institut djeluje i kao neformalna organizacija za razmjenu mišljenja o sigurnosnim strategijama među državama članicama.

Satelitski centar Europske unije (EUSC) – osnovan je 2001. godine kao jedna od Agencija obrambene vanjske i sigurnosne politike. Zadatak ovog centra je jačanje suradnje u domenu drugog stupa Europske unije putem prikupljanja podataka satelitskim promatranjem. Sjedište Instituta je u Španjolskoj, pravno je neovisan, ali je podređen Političkom i sigurnosnom odboru vijeća Europske unije.

ZAKLJUČAK

Reforma Europske unije bila je neophodna jer se Unija nastojala proširiti i prema ostalim dijelovima Europa što je bilo nemoguće bez institucionalne prilagodbe na prijem drugih država u njenu strukturu. Reformski ugovori uglavnom su nastojali prilagoditi institucije, formu i budžet novim državama članicama, tako da je Jedinostveni europski akt iz 1986. godine formirao jedinstveno europsko tržište kao bi sve zemlje Europske unije mogle razmjenjivati svoje proizvode. Amsterdamski i Ugovor iz Nice vezani su za najveće proširenje Europske unije koje se dogodilo 2004. odnosno 2007. godine kada je u Uniju primljeno deset novih članica. Posljednji reformski ugovor dogodio se 2009. godine koji predstavlja zamjenu Ustava Europske Unije, a to je Lisabonski ugovor. Najvažnije novine koje je donio Lisabonski ugovor su: mogućnost prijema novih država članica u Europsku uniju, mogućnost istupa uz prethodno dvogodišnje obavještenje o istupu iz Unije, proširene ovlasti u oblasti

vanjske i sigurnosne politike, formiraju se isključive i podijeljene politike Europske unije, uspostavlja se predsjedavanje Unijom u trajanju od dvije i pol godine.

LITERATURA

1. Bugarski, J. (1995): Ethnic Politics in Eastern Europe, New York: M. E. Sharpe. Inc
2. Bijela knjiga (2000): Komisija Europske zajednice, Sarajevo
3. Begić, K. (1997): Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma, Bosanska knjiga, Sarajevo
4. Bešlagić – Adrović, A., Schouten, W.(2008)Europska unija (Vodič za lokalne zajednice u BiH), SNV, Holandska organizacija za razvoja, sarajevo
5. Busek, E. (2007): Otvorena kapija ka Istoku (Velika šansa za Europu), CLIO, Beograd
6. Chandler, D. (1999): Bosnia: Aking Democracy After Dayton, Sterling, Pluto Press
7. Cihlekova, E. (2006): Regional Integration of the NeW Member States during tke Pres – Accessions Period and after Eastern Elargment, CAO Working Paper
8. Čapeta i dr. (2009): Reforma Europske unije, Narodne novine, Zagreb
9. Direkcija za europske integracije BiH (2006): Strategija integriranja BiH u Europsku uniju, Vijeće ministara, Sarajevo
10. Farell, M. (2002): European Integration in the b21 Century – Unity or Diversity? Sage Publications
11. Filipović, M. (2000): Deset predavanja o ideji Europe, Pravni centar Fond otvoreno društvo, Sarajevo
12. Fontaine, P. (1998): Europe in the 10 points, Office Publicaions of European Communities, Luxemburg
13. Fontaine, P. (2007):Evropa u 12 lekcija, Delegacija Europske komisije u BiH, Sarajevo
14. Giddens, a. (2009): Evropa u globalnom dobu, CLIO, Beograd
15. Hiks, S. (2007): Politički sistem Europske unije, Službeni glasnik, Beograd
16. Holme, L. (1997): Post –commun, An Introduction, Vambridge, UK: Polity press
17. Hadžiahmetović, A. (2005): Ekonomija Europe, Ekonomski fakultet, Sarajevo
18. Herdegen, M. (2002): Europsko pravo, Pravni fakultet Sveučilošta u Rijeci, Rijeka
19. Mileta, V. (2000): Suvremeni procesi europskih integracija, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
20. Misita, N. (2007): Osnove prava Europske unije, COLPI – Magistrat, Sarajevo
21. Papić, Ž. (2001): Međunarodna politička podrška zemljama jugoistočne Europe, Lekcije (ne) naučene u BiH, Muller, Sarajevo
22. The Treaty of European Union, Consolidadet Version, Final Provisions, www.europa.eu.int, 21. 12. 2009.
23. The Treaty of Establishing the European Community, Consolidadet Version, General and Final Provisions, www.europa.eu.int, 21. 12. 2009.
24. Izvještaj Komisija o procesu stabilizacije i pridruživanja za jugoistočnu Europu, prvo godišnje izvješće, Komisija Europske zajednice, Brussels, 2002.
25. Razvojna strategija BiH – PRSP: Proces stabilizacije i pridruživanja EU za BiH, prijedlog za javnu raspravu, PRSP TIM 2002., www.bih.prsp.info, 23. 03. 2010.
26. Consolidadet Version of the Treaty of European Union, OJ 2008 / C, 115 / 01, www.europa.eu.int, 20. 06. 2010.

27. The Course of Greece in the European Union, Greece in the European Union, www.mfa.gr, 14. 06. 2010.
28. European Union enlargement – A historic opportunity, Directorate General for Enlargement Information, www.europa.eu.int, 24. 11. 2008.
29. More Unity and more diversity: The European Union * s a biggest enlargement, Directorate General for Press and Communication, www.europa.eu.int, 23. 05. 2008., str. 8
30. Conclusions of the Brussels European Council of 16 and 17 December 2004., Enlargement, Directorate General for Enlargement Information, www.europa.eu.int., 23. 03. 2009.
31. Commissions Report COM (2004) 656 final – SEC (2004), 201, Enlargement, Directorate general for Enlargement Information, www.europa.eu.int, 23. 03. 2009.
32. Turkey * s pre – accession strategy, Enlargement, Directorate General for Enlargement Information, www.europa.eu.int, 23. 05. 2009.
33. Pregovori o pristupanju RH Europskoj uniji, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, Zagreb 2006.
34. Kako funkcionira Europska unija ?, Europska komisija, Luksemburg 2003.
35. Peto proširenje Europske unije, Ministarstvo europskih integracija, Zagreb 2004.
36. Hrvatska na putu europskih integracija, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, Zagreb 2008.
37. Osnovni prikaz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Direkcija za europske integracije, Sarajevo 2008.